

تدوین کتابشناسی امام حسین (ع) نیازمند بررسی کتاب‌های ویژه و تک‌نگاری‌ها

این کتاب شامل دو بخش است. بخش نخست، کتابشناسی تاریخی امام حسین (ع) است که پس از مقدمه و نیز تحقیقی درباره «کتابشناسی کتابشناسی‌های امام حسین (ع)» به معرفی «یکصد عنوان کتاب مهم» درباره امام حسین (ع) می‌پردازد.

○ ابوالقاسم کاظمی پور

بخش دوم، امام حسین (ع) در الذریعه نام دارد که گرچه ضمیمه کتاب آمده است، خود، کتابی است مستقل با یک مقدمه و متن.

نویسنده محقق، در مقدمه بخش نخست، به ضرورت تدوین کتابشناسی امام حسین (ع) و ویژگی‌های کتاب حاضر می‌پردازد و می‌نویسد:

«اینک نزدیک به پانزده قرن از عاشورا و قیام و شهادت امام حسین (ع) می‌گذرد. در این مدت هزاران کتاب و رساله و مقاله درباره زندگی و قیام آن حضرت نوشته شده است. به یقین مجموع آثاری که درباره امام حسین (ع) نوشته شده بیش از آثاری است که درباره دیگر امامان نوشته شده است. و چنین می‌نماید که تا ابزار نوشتن هست و انسان هست، عاشورانیوسی هم ادامه خواهد داشت. چنانکه اینک سالی نمی‌گذرد مگر اینکه دهها کتاب درباره آن حضرت نوشته و منتشر می‌شود.

گمان میر که به پایان رسید کار مغان

هزار باده ناخورده در رگ تاک است

بدین رو ضروری می‌نماید چندگونه کتابشناسی امام حسین (ع) فراهم شود:

کتابشناسی تاریخی، کتابشناسی پژوهشی، کتابشناسی غیرتوصیفی، کتابشناسی توصیفی، کتابشناسی تحلیلی و کتابشناسی انتقادی. کمترین فایده کتابشناسی امام حسین (ع) این است که عاشورانیویسان را یاری می‌رساند تا بدانند:

- چه کتابهایی درباره امام حسین (ع) نوشته شده و چه کتابهایی نوشته نشده است.
- چگونه کتابهایی درباره امام حسین (ع) نوشته شده و چگونه کتابهایی نوشته نشده است.
- وجوه اشتراک و افتراق کتابها چیست؟
- کتابهای مهم و غیرمهم و قوی و ضعیف چیست؟
- کدام یک از کتابها به کار می‌آید و باید بدان‌ها رجوع

○ کتابشناسی تاریخی امام

حسین (ع) به ضمیمه «امام

حسین (ع) در الذریعه»

○ محمد اسفندیاری

○ سازمان چاپ و انتشارات وزارت

فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰

به یقین مجموع آثاری که درباره امام حسین (ع) نوشته شده بیش از آثاری است که درباره دیگر امامان نوشته شده است. و چنین می نماید که تا ابزار نوشتن هست و انسان هست، عاشورانویسی هم ادامه خواهد داشت. چنانکه اینک سالی نمی گذرد مگر اینکه دهها کتاب درباره آن حضرت نوشته و منتشر می شود

کرد.

نباشد.

یکم. قدمت آن، تا هنگام تألیف کتاب بحارالانوار، مشروط به اینکه «با مسامحه» برخوردار از یکی دیگر از معیارها باشد.

دوم. تأثیرگذاری آن، مشروط به اینکه تأثیر آن فقط بر عوام نباشد؛ مانند کتاب ناسخ التواریخ که در میان طبقه اهل علم نیز رواج دارد. بنابراین، کتاب طریق البکاء و طوفان البکاء که فقط بر عوام مؤثر بوده است، از این گروه نیست.

سوم. مرجع بودن آن، مشروط به اینکه ضعیف یا ناقص نباشد.

چهارم. ندرت موضوع آن، مشروط به اینکه محتوای آن درست و متقن باشد.

پنجم. مخدوش نبودن آن، مشروط به اینکه صیغه و زبان علمی داشته باشد.

ششم. اعتبار آن، مشروط به اینکه حاصل اجتهاد و تحقیق نویسنده باشد.

هفتم. ابتکاری بودن آن، مشروط به اینکه مطالب جدید آن ضعیف (نه مخدوش) نباشد.

هشتم. تحلیلی بودن آن، مشروط به اینکه تحلیلهای کتاب، ضعیف (نه مخدوش) و تکراری نباشد.

هر کتابی که، بدون مسامحه، از یکی از این معیارها برخوردار باشد، مهم است و در این کتابشناسی معرفی شده است.

باری، هدف این کتابشناسی معرفی صد کتاب مهم درباره امام حسین (ع) است. به دیگر بیان، در این کتابشناسی، صدکتاب مهم درباره امام حسین (ع) که در این پانزده قرن به عربی و فارسی نوشته شده است، به ترتیب تاریخ تألیف، معرفی توصیفی شده است. بنابراین، کتابشناسی حاضر سه قید دارد:

توصیفی، تاریخی، گزینشی، به لحاظ هدف، توصیفی است و به لحاظ تنظیم، تاریخی (سنواتی) است و به لحاظ شمول، گزینشی است.

البته از میان این صد کتاب درباره امام

امروزه نمی توان کتابی علمی و پژوهشی درباره امام حسین (ع) نوشت مگر اینکه به کتابهای مستقلی که درباره آن حضرت نوشته شده است رجوع کرد. نمی توان با رجوع به کتابهای تاریخ عمومی، مانند تاریخ طبری و ابن اثیر و ذهبی، کتابی استوار درباره امام حسین (ع) فراهم کرد؛ بلکه لازم است به کتابهای ویژه و تک نگاریها رجوع کرد. و لازمه رجوع به کتابهای مستقل درباره امام حسین (ع) وقوف بر آنهاست. و لازمه وقوف بر آنها، تتبع و کاوش در کتابهاست و راه نزدیکتر، رجوع به کتابشناسی امام حسین (ع) است.

در اینجا لازم است توضیحاتی درباره این کتابشناسی و چگونگی درونمایه آن ارایه شود:

۱. این کتابشناسی، «تاریخی» و به تعبیر دیگر، سنوی است. مقصود از تاریخی بودن این نیست که کتابهای تاریخی معرفی شده است؛ بلکه مقصود این است که کتابها به ترتیب تاریخ تألیف معرفی شده است. از این رهگذر خواننده درمی یابد که در هر قرن چه و چگونه کتابهایی درباره امام حسین (ع) نوشته شده و عاشورانویسی و مقتل نگاری چه سیری داشته است.

۲. این کتابشناسی، بیشتر «توصیفی» است، نه «تحلیلی» و نه «انتقادی». به دیگر سخن، در معرفی هر کتاب بیشتر به توصیف مطالب آن پرداخته و غالباً از تحلیل و انتقاد و داوری پرهیز شده است.

۳. در توصیف کتابها کوشش شده است دورنمایی از محتوای آنها به دست داده شود. توصیف بیشتر از کتابی لزوماً به معنای اهمیت بیشتر آن نیست. گاه چکیده کتابی در یک صفحه ارائه می شود و گاه ارائه چکیده کتابی، با همان اهمیت و حجم، در دو صفحه یا بیشتر ممکن بوده و کمتر از این امکان پذیر نبوده است. به هر حال، اغلب کتابها در دو صفحه معرفی شده است.

۴. این کتابشناسی، جامع نیست؛ بلکه «گزیده» است. در این کتابشناسی صد کتاب مهم درباره امام حسین (ع) گزیده و معرفی شده است. معیار گزینش هر کتاب، «مهم» بودن آن است، قطع نظر از مثبت و منفی یا درست و نادرست بودن آن. بنابراین، ممکن است کتابی مهم باشد، اما معتبر و متقن

فراهم کردن کتابشناسی جامع امام حسین (ع) که توصیفی هم باشد، نه ممکن است و نه مطلوب. از آن رو ممکن نیست که صدها کتاب درباره آن حضرت نوشته و فراموش شده و دستیابی به آنها برای معرفی توصیفی محال است. و از آن رو مطلوب نیست که صدها کتاب درباره آن حضرت نوشته شده که محتوای آنها سست و پیش پا افتاده و مخدوش است و احیای آنها مطلوب نیست و همان بهتر که در زیر غبار زمان مدفون شود

حسین (ع)، چند کتاب از بقیه مهمتر است. این دسته از کتابها با علامت ✓ مشخص شده است.

ن گفته نماند فراهم کردن کتابشناسی جامع امام حسین (ع) که توصیفی هم باشد، نه ممکن است و نه مطلوب. از آن رو ممکن نیست که صدها کتاب درباره آن حضرت نوشته و فراموش شده و دستیابی به آنها برای معرفی توصیفی محال است. و از آن رو مطلوب نیست که صدها کتاب درباره آن حضرت نوشته شده که محتوای آنها سست و پیش پا افتاده و مخدوش است و احیای آنها مطلوب نیست و همان بهتر که در زیر غبار زمان مدفون شود.

۵. زبان این کتابشناسی، فارسی و عربی است. به بیان دیگر، این کتابشناسی شامل معرفی کتابهایی به فارسی و عربی است.

۶. این کتابشناسی مشتمل بر معرفی کتابهایی است که در ایران منتشر یا پخش شده است. البته چند کتاب نیز که در ایران منتشر و پخش نشده بود، اما به دست آمد، معرفی شده است.

۷. این کتابشناسی، بی واسطه است. هیچ کتابی با واسطه (از طریق کتابشناسیها و نشریات) معرفی نشده است. یکایک کتابهایی که معرفی شده، ملاحظه و مطالعه گردیده و بی واسطه معرفی شده است.

۸. این کتابشناسی، «کتابشناسی است و نه نسخه شناسی. به سخن دیگر، در این کتابشناسی فقط به معرفی کتابهای مطبوع پرداخته شده است. چنین می نماید که کتابهای مخطوط مهم درباره امام حسین (ع) چندان زیاد نیست و از ده عنوان، تجاوز نمی کند.

۹. مبدأ زمانی خاصی برای این کتابشناسی در نظر گرفته نشده است؛ اما منتهای آن محرم ۱۴۲۰ (فروردین ۱۳۷۸) است. کتابهایی که تا این تاریخ منتشر شده، معرفی گردیده است.

۱۰. این کتابشناسی، ویژه امام حسین (ع) است. بنابراین، کتابهایی که درباره یکایک اصحاب یا اهل بیت آن حضرت نوشته شده (حضرت زینب (س)، حضرت ابوالفضل (ع) و دیگران) خارج از موضوع این کتابشناسی است.

نویسنده توانا و ژرفنگر در مقدمه بخش دوم به معرفی کوتاهی از کتاب گرانسنگ الذریعه آلی تصانیف الشیعه و مؤلف عالی مقام آن یعنی شیخ آقابزرگ تهرانی می پردازد. وی در ضمن همین مقدمه به نکاتی درخصوص تدوین «امام

حسین (ع) در الذریعه» اشاره می کند؛ از جمله آن که: «الف. یک بار به دقت و یک بار تقریباً سراسری دوره کامل الذریعه را تصفح کردم و همه کتابهایی را که درباره عاشورا و امام حسین (ع) است، بیرون کشیدم و درون این کتاب آوردم و آن را امام حسین (ع) در الذریعه نامیدم. در آغاز می پنداشتم که این پژوهش بس آسان و بس مفید است؛ اما در میان کار، که نه زین رشته سر می توانستم بنایم و نه سررشته را می توانستم بیابم، یافتم که چه سان مشکل است. ب. با همه دقتی که برای یافتن کتابهای ویژه امام حسین (ع) شد، ممکن است کتابهای دیگری در الذریعه باشد و از آنها غفلت شده باشد. البته میزان غفلت و خطای خود را در این زمینه بسیار کم می دانیم؛ اما دور نمی دانیم. ج. همه غلطهای چاپی الذریعه، چه آنهایی که در پایان برخی از جلدها، تذکر داده شده و چه آنها که تذکر داده نشده، اصلاح شده است. د. الذریعه، با همه اهمیت آن، خالی از کاستی (نواقص) و نادرستی (نقایص) نیست؛ یعنی، اولاً، کتابهای فراوانی در آن معرفی نشده و ثانیاً، کتابهای فراوانی نادرست معرفی شده است. من در این مقام عهده دار «تکمیل» و «تصحیح» الذریعه نیستم و فقط بدین اشاره اقتصار می کنم و می گذرم. این اشاره را هم بدان رو برنوشتیم تا خواننده بداند که چرا گاهی میان اطلاعات در الذریعه با آنچه در کتابشناسی تاریخی امام حسین (ع) است، تفاوت و تضادی وجود دارد.» نویسنده محقق، پس از مقدمه بخش دوم به معرفی ۹۸۵ کتاب درباره امام حسین (ع) که از کتاب شریف الذریعه استخراج کرده است می پردازد.»

نویسنده کتاب در پایان می گوید:

«نگارش این کتاب، از پایه تا پایان، یک سال و یک فصل، در روز و شب، به درازا کشید. در این مدت، نویسنده، در این کار یکدل شد و جز بدان دل و دماغ نداد و یکسره دست در کتاب داشت و هرگز پا در رکاب نگذاشت. وی این گنج شایگان را نه رایگان، بلکه با تأمل و تأتی و با عرقریزی روح و با غوطه ور شدن در کتابخانه ها و غرق شدن در کتابها و مباحثه با دانشوران فراهم ساخت. نویسنده، علی رغم بسی از هم روزگارانش، «سرعت» را بر «دقت» و «کمیت» را بر «کیفیت» و «تألیف» را بر «تحقیق» و «بیشترنویسی» را بر «بهترنویسی» رجحان نمی دهد؛ بلکه می کوشد چنان نویسد که کاستیها و نادرستیهای آن شمردنی باشد.»